

ὅσως τὰ μέγιστα των συμφέροντα θυσιαζόμενα, ἀπαράλλακτα ὡς εἶδον καταπατουμένας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ καθήκοντα. Καταστώτευσαν εἰς τυράννους καὶ κατακτητὰς, εἰς βραδουόργους καὶ μηχανορῥάφους, οἱ ὅποιοι ἦσαν οἱ χεῖριστοι ἐχθροὶ των, τὰ πομπωδέστερα ἐγκόμιά των, τὰς πολυκρυτωτέρας των εὐφημίας, ἀποδίδοντες οὕτως εἰς τὰς πανώλειαις ταύταις τοῦ κόσμου τὴν δόξαν, ἣτις ὤφειλε νὰ τηρῆται ἱερὰ διὰ τὰς ἐναρέτους καὶ εὐεργητικὰς πράξεις, καὶ περιορίζοντες τὴν ἐπικλησιν α Μέγας » — τὴν τιμὴν, δι' ἣν ὅλαι αὐ εὐγενεῖς καὶ μεγάλαι φύσεις μοχλοῦν, εἰς λυμεῶνας, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ κατηναλώθη εἰς διάπραξιν τῆς ἀθλιότητος καὶ τοῦ ὀλέθρου τῶν λαῶν. Ἡ παράλογος καὶ ἀλλόκοτος κατάστασις ἐν ἣ εὐρέθη τοσοῦτον χρόνον ὁ λαὸς, νὰ μὴν ὀνομάζῃ τὰ πράγματα μὲ τὰ κακὰ των ὀνόματα, νὰ ἐπαινῇ τοὺς κακούργους, ν' ἀνέχεται, ὥστε αὐ μάλιστα τῆς ἀνθρωπότητος, οἱ πολέμοι τῆς εἰρήνης, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀρετῆς, ὅχι μόνον νὰ ἐκφεύγουν τὴν καταδίκην, ἀλλὰ καὶ νὰ μονοπωλοῦν τὰς θέσεις εἰς τὸν Ναὸν τῆς Δόξης, εἶναι ἡ ἄφθονος πηγὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἀθλιότητος καὶ τῶν ἐγκλημάτων μεταξὺ ἔθνων, καὶ ἦτον γνήσιον γέννημα, ἄμεσον ἀποτέλεσμα μόνον τῆς παχυλοτάτης ἀμαθείας. Ἡ δὲ σπουδὴ καὶ ἡ γνώσις τῆς Πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἣτις διδάσκει τὸν λαὸν τ' ἀληθῆ του συμφέροντα, δύναται μόνον νὰ τὸν ἀπολυτρώσῃ ἀπὸ τὰς ἀπάτας τῶν αἰώνων, ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν δημόσιον ἀρετὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν ὅποιον εὐτυχῆς κακία κατέκτησεν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον, καὶ ν' ἀσφαλίσῃ ἐπὶ ἐθραΐκῃ βάσει τὴν εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν τοῦ κόσμου.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.

Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν.

(ὑπὸ Φιλίππου Ἰωάννου)

Φίλοι ἀκροαταί!

Προτιθέμενος νὰ παραδώσω εἰς τοὺς φίλους ἀκροατάς μου ὀλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν μαθημάτων τῆς ἰδίως καλουμένης Φιλοσοφίας, κρίνω σκόπιμον νὰ προτάξω αὐτῆς σύντομόν τινα εἰσαγωγὴν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ καταστήσω ὅσον δυνατόν σαφεστέραν τὴν ἔννοιαν ταύτης τῆς τῶν ἐπιστημῶν ἐπιστήμης, καὶ νὰ ὑποδείξω ἐν ὀλίγοις, τί ἐπαγγέλλεται εἰς τοὺς σπουδαστάς της. Ἀρχὴν δὲ τῆς εἰσαγωγῆς δὲν νομίζω ἄλλην οἰκειοτέραν παρὰ τὴν ἔρευναν τῆς ἀρχῆς αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας. Τίς εἶναι ἡ πρώτη τῆς φιλοσοφίας ἀρχή; Τίς χρεῖα ἐγέννησε ταύτην τὴν ἐπιστήμην; Ἐὰν ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, θέλομεν ἶδει, ὅτι ὅλας ταύτας ἐγέννησαν αἱ φυσικαὶ τοῦ ἀνθρώπου χρεῖαι, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο νὰ πληρώσῃ. Οὕτως ἡ Γεωμετρία ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν χρεῖαν, τὴν ὁποίαν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι αἰγύπτιοι νὰ διανέμωσιν εἰς ἕκαστον πολίτην τὴν ἀνήκουσαν μερίδα τῆς ἀροσίμου γῆς, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια συνέχεε κατ' ἔτος ἡ πλημμύρα τοῦ Νεῖλου. Τὴν ἀστρονομίαν ἐγέννησεν ἡ χρεῖα τῆς παρατηρήσεως τῆς τῶν ἀστρῶν ἐπιτολῆς καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων πρὸς διεύθυνσιν τῶν ἐορτῶν καὶ τῶν γεωπονικῶν ἐργασιῶν, καὶ πρὸς ὁδηγίαν τῶν θαλασσοπλοούντων εἰς πελάγη εὐρύχωρα. Τὴν Μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν, τὴν χημείαν καὶ ἐν γένει τὰς καλουμένας φυσικὰς ἐπιστήμας ἐγέννησεν ἡ χρεῖα τοῦ νὰ γνωρίσῃ ὁ ἀνθρώπος τὰς δυνάμεις τῆς φύσεως καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας των, διὰ τὴν ποφεύγη εὐκαίρως τὴν ἐξ

αὐτῶν βλάβην καὶ νὰ τὰς καθιστάνῃ ὠφελίμους ἑαυτοῦ ὑπὲρ-
 ρέτιδας. Τὴν Ἰατρικὴν παρήγαγεν ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ εὔρῃ ὁ ἄνθρω-
 πος ἐπικουρίαν κατὰ τῶν πολυειδῶν νόσων, αἱ ὁποῖαι συνεχῶς ἡ-
 νώχλουν τὸ σῶμά του καὶ ἠπεῖλουν τὴν σωματικὴν ὑπαρξίν του.
 Τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὑπάγεται καὶ ἡ νομικὴ, καὶ ἡ οἰ-
 κονομικὴ, παρήγαγεν ἡ χρεία τῆς στερεώσεως καὶ τοῦ κανονισμοῦ
 τῆς κοινωνίας, ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἀδύνατον ἦτον εἰς τὸν ἄνθρωπον
 νὰ τελειοποιήσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ ζήσῃ κατὰ τὸν ὑψηλὸν του προορι-
 σμόν. Εἶναι ἀληθές, ὅτι πολλῶν ἐρευνῶν καὶ ἀνακαλύψεων, ἀνη-
 κουσῶν εἰς τὰς ῥηθείσας ἐπιστήμας, αἰτία ὑπῆρξεν ἡ φυσικὴ εἰς
 τὸν ἄνθρωπον ὀρεξις τοῦ εἰδέναί· ἀλλ' αἱ ἐρευναι αὗται εἶναι ὑπε-
 ρογενεῖς, παρακολουθήσασαι φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν γέννησιν τῶν
 ἐπιστημῶν. Πρῶται δὲ τούτων μαιεύτριαί φαίνονται παντάχῳ αἱ
 φυσικαὶ τοῦ ἀνθρώπου χρεῖαι. Ὑπάρχει ἄρα τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς
 Φιλοσοφίας; ὄχι βέβαια. Τὴν φιλοσοφίαν ἐγέννησεν ἡ καθαρὰ τῆς
 ἀληθείας ἔρσις, καὶ ὁ ἄνθρωπος φιλοσοφῶν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ
 χρεῖαν καθαρῶς πνευματικὴν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἐξέυρεσιν
 καὶ καλλιέργειαν τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν ἐμφανίζηται ὡς δεσμώ-
 τῆς τοῦ ὑλικοῦ σώματός του καὶ αἰχμάλωτος τῆς περικυκλούσης
 αὐτὸν καὶ διηνεχῶς εἰς αὐτὸν ἐπιδρώσης φύσεως, εἰς τὰς φιλοσο-
 φικὰς του ἐρεῦνας παρουσιάζεται ὡς πνεῦμα, τουτέστιν ὡς ὄν ἐ-
 λεῦθερον, παντὸς σκοποῦ ὑλικοῦ ἀνεξάρτητον, καὶ φερόμενον πρὸς
 τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας διὰ μόνον τὸν λόγον, ὅτι εἶναι ἀλήθεια.
 οὕτως ὁ ἄνθρωπος ὑφούμενος ὑπεράνω τῆς ὕλης, ἀπαλλασσόμενος
 τῶν δεσμῶν αὐτῆς καὶ ἀποστρέφων τὴν προσοχὴν του ἀπὸ τῶν
 ὑλικῶν του χρεῶν, στρέφει αὐτὴν πρὸς ἑαυτὸν, καὶ φαινόμενος αὐ-
 τὸς εἰς ἑαυτὸν αἰνίγμα δυσδιάλυτον ἐρωτᾷ. Τίς εἶμαι; Πόθεν καὶ
 πρὸς τί εἶμαι; Στρέφων ἀκολούθως τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ εἰς
 τὴν μεγάλην ταύτην φύσιν, μετὰ τῆς ὁποίας εὐρίσκεται εἰς διηνε-
 κῆ σχέσιν, ἐπιδρῶν εἰς αὐτὴν καὶ ἰδεχόμενος ἀμοιβαίως τὰς ἐπι-
 δράσεις της, θεωρεῖ καὶ εἰς αὐτὴν ἄλλο αἰνίγμα, καὶ ὑπεικάζων
 ὑπὸ τὰ ποικίλα αὐτῆς φαινόμενα τὴν ἀφανῆ καὶ μίαν ἀλήθειαν

ἐπερωτᾷ ἑαυτὸν. Τίς εἶναι ἡ φύσις αὐτῆ; Παρὰ τίνος καὶ πρὸς τί εἶναι; Ποῖος εἶναι ὁ λόγος αὐτῆς πρὸς ἐμὲ καὶ ἐμοῦ πρὸς αὐτήν; Εἶμαι ἄρα ἔργον αὐτῆς; Εἶναι αὐτὴ ἰδική μου δημιουργία; ἢ παρήχθημεν καὶ οἱ δύο ἀπ' ἄλλης ὑψηλοτέρας αἰτίας; Παρατηρῶ, ὅτι ἡ φύσις αὐτῆ ἄλλοτε μὲν ἀντιβαίνει, ἄλλοτε δ' ὑπέκει εἰς τὰς βουλήσεις μου· ἄλλοτε μὲν ἐναντιώνεται, ἄλλοτε δ' ὑπηρετεῖ εἰς τοὺς σκοπούς μου. Ἰπάρχω ἄρα ἐγὼ δι' αὐτήν; Ἰπάρχει αὐτὴ δι' ἐμέ; Εἶμ' ἐγὼ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς της; Εἶναι αὐτὴ ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς μου; ἢ δὲν ἀληθεύει οὔτε τὸ ἐν, οὔτε τὸ ἄλλο, ἀλλ' ἡ μεγάλη αὐτῆ φύσις ἀναφέρεται μετ' ἐμοῦ καὶ δι' ἐμὲ εἰς ἕτερον λόγον ἀνώτερον; Ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ ἄνθρωπος προβάλλει εἰς ἑαυτὸν τὰ ζητήματα ταῦτα, ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἀρχίζει νὰ φιλοσοφῇ· διότι ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ὑψώνεται ὑπεράνω τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν. καὶ στρέφει τὴν προσοχήν του εἰς τὴν χρείαν τοῦ πνεύματός του Αὐτῆ ἡ πρώτη ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ σκοπῶν ὑλικῶν καὶ χρεῶν σωματικῶν εἶναι ἡ πρώτη, οὕτως εἰπεῖν, σφυγμὴ τῆς φιλοσοφικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὅσον δὲ ἀκολούθως περισσότερον ὁ ἄνθρωπος ἀναπτύσσεται, κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, ὅσον περισσότερον σπουδάζει ἑαυτὸν, τὴν ἐκτὸς ἑαυτοῦ φύσιν καὶ τὴν σχέσιν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τῆς φύσεως, τόσον πολλαπλασιάζονται τὰ ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ λύσις πληροῖν ἀπλῶς χρείαν τοῦ πνεύματός του, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἡ πείρα δὲν δύναται οὔτ' ἀμέσως, οὔτ' ἐμμέσως νὰ τῷ χορηγήσῃ κάμμιαν λύσιν· τόσον περισσότερον ἄρα αἰσθάνεται τὴν χρείαν τοῦ ν' ἀρεθῇ εἰς μόνην τὴν δύναμιν τοῦ λογικοῦ του, καὶ νὰ ζητήσῃ ἀπ' αὐτοῦ μόνου καὶ διὰ μόνων τῶν νόμων τῆς ἐνεργείας του τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὑψηλοτέρων τούτων ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ ἀπαντᾷ. Μὲ ἄλλας λέξεις, τόσον περισσότερον αἰσθάνεται τὴν χρείαν ἐπιστήμης, πηγαζούσης ἐκ μόνου τοῦ λογικοῦ του. Πρὸς περισσοτέραν τῶν λεγομένων κατάληψιν ἄς ὑποθέσωμέν τινα, ὅστις φιλομαθῶν ἐδιδάχθη καὶ ἐμελέτησε τὰς θε-

κάς λεγομένης επιστήμας. Τί θέλει εἶπει καθ' ἑαυτὸν εἰς τὸ τέλος τῆς περὶ ταύτας σπουδῆς του;

Ἐδιδάχθην, θέλει εἶπει καθ' ἑαυτὸν, τὴν Μαθηματικὴν, ἐγνώρισα τὰς ποικίλας σχέσεις, τὰς ὁποίας τὰ ποσὰ δύνανται νὰ λάβωσι πρὸς ἀλλήλα, καὶ τὸν τρόπον καθ' ὃν αἱ σχέσεις αὗται εὐρίσκονται· ἀλλ' ἀπήντησα εἰς αὐτὴν καὶ ἐννοίας, τῶν ὁποίων τὴν ἀρχὴν δὲν ἐδυνήθη νὰ μοὶ ἐξηγήσῃ. Τίς καὶ πόθεν ἡ ἐννοια τοῦ πασοῦ, τοῦ ἀριθμοῦ, τοῦ μηδενός, τοῦ ἀπείρου; Ἐπὶ τούτου παρατήρησα, ὅτι ὅλη ἡ μαθηματικὴ στηρίζεται εἰς τινὰ πρῶτα ἀξιώματα, καὶ πᾶν ὅ,τι διδάσκει περιέχεται εἰς ἐκεῖνα συνεπτυγμένως. Κἀνὲν θεώρημα αὐτῆς; δὲν εἶναι οὐσιωδῶς τῶν ἀξιωματῶν διάφορον. Παντὸς δὲ θεωρήματος ἡ ἀπόδειξις δὲν εἶναι ἄλλο τι, εἰμὴ δεῖξις, ὅτι τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφραζόμενον εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ ὅ,τι ἐκφράζει τὸ ἀξιῶμα, ἢ ἄλλο τι θεώρημα, ταυτιζόμενον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως μὲ τὸ ἀξιῶμα. Ἀλλὰ πόθεν τὰ ἀξιώματα, τῶν ὁποίων ἀπορροαὶ εἶναι ὅλα τὰ μαθηματικὰ θεώρηματα; Πόθεν καὶ ὁποία ἡ βεβαιότητων; Διατί εἶναι τόσα τὸν ἀριθμὸν καὶ ὄχι περισσότερα, ἢ ὀλιγώρα; Ἐπὶ τέλους τίνες καὶ πόθεν οἱ νόμοι, οἱ τὰς μαθηματικὰς διευθύνοντες πράξεις; Πρὸς ταύτας τὰς ἐρωτήσεις, ἡ ἐσιώπησε διὰ τοῦ ἡ Μαθηματικῆ, ἡ ἐδανείσθη τὴν ἀπόκρισιν ἀλλαχόθεν.

Ἐδιδάχθην τὴν Φυσικὴν, ἐγνώρισα τὰς γενικὰς ιδιότητες τῶν σωμάτων, καὶ τὰς ἰδιοδυνάμους ἐξωτερικὰς αὐτῶν μεταβολὰς καὶ κινήσεις. Ἀλλὰ τί εἶναι τὰ σώματα ταῦτα; Εἶναι ἐξωτερικόν τι αὐθυπόστατον καὶ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ νοῦντος ὑποκειμένου; Εἶναι ἐσωτερικὰ αὐτοῦ ἀλλοιώσεις; Πῶς λαμβάνω γνῶσιν τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ ἐνεργείας; Τί εἶναι ἐν γένει ἡ ὕλη; Εἶναι οὐσία τις ἰδίᾳ; εἶναι δυνάμις; εἶναι δυνάμεων σύνθεσις; Πληροὶ τὸν χῶρον διὰ τῆς ἀπλῆς τῆς ὑπάρξεως, ἢ διὰ τῆς ποικίλης κράσεως τῶν δυνάμεων; Ἐγνώρισα τοὺς νόμους τῆς βαρύτητος, τὰς ἐνεργείας τοῦ φωτός, τῆς θερμότητος, τοῦ μαγνητισμοῦ, τῆς ἠλεκτρικῆς. Ἀλλὰ τίς καὶ πόθεν ἡ βαρύτης; τί σημαίνει ἡ παράδοξος αὐτῆς δυνάμις; Τί εἶναι τὸ φῶς, ἡ θερμότης, ὁ μαγνητισμὸς, ὁ ἠλε-

κτρισμός; Εἴτε εἶναι αὐταὶ ὕλη λεπτόταται καὶ ἀβχεῖς, εἴτε εἶναι κινήσεις ὕλης, εἴτε εἶναι δυνάμεις ἐνοικεῦσαι εἰς τὰ σώματα, πόθεν ἡ ἀλληλουχία αὐτῶν καὶ συγγένεια; (α) Ἐπὶ τούτοις τί μοι δίδει τὴν ἐξουσίαν νὰ θεωρήσω τὴν χρονικὴν τῶν φαινομένων μετ' ἀλλήλων συνάφειαν ὡς σύνδεσμον αἰτιώδη, καὶ νὰ ὀνομάσω ἐκεῖνο αἰτίαν, τοῦτο ἀποτέλεσμα; Ταῦτα τὰ ἐρωτήματα διεύθυνα εἰς τὴν Φυσικὴν, καὶ ἡ Φυσικὴ εἰσήγησεν.

Ἐμελέτησα τὴν Μηχανικὴν, ἔμαθα τὰς συνθήκας τῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς ἑτεροδυναμίου, ἢ τῆς διὰ μεταδόσεως κινήσεως τῶν σωμάτων. Ἄλλ' ἀπήνησα καὶ ἐνταῦθα τὰς ιδέας τῆς δυνάμεως, τοῦ χρόνου, τοῦ ἀπολύτου καὶ σχετικοῦ χώρου, τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, τῆς κινήσεως καὶ ἀδρανείας, τῶν ὁποίων τὴν διασάφην ἐζήτησα ἀπὸ τὴν Μηχανικὴν, καὶ ἡ Μηχανικὴ μ' ἀπεκρίθη, ὅτι εἰς αὐτὴν δὲν ἀνήκει.

Ἐδιδάχθην τὴν Χημείαν, ἔμαθον τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς ιδιότη-
 τας τῶν ἀπλῶν λεγομένων οὐσιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ὅλα τὰ γνωστὰ
 σώματα συνίστανται, ἐγνώρισα τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως αὐτῶν
 καὶ ἀναλύσεως καὶ τοὺς στοιχειομετρικοὺς αὐτῶν νόμους. Ἄλλὰ
 τίς καὶ πόσον πιθανὸς ὁ λόγος τῆς ἀπλότητος τῶν ῥηθειςῶν οὐ-
 σιῶν; Τίς ἡ δύναμις ἡ συνάπτουσα αὐτάς καὶ χωρίζουσα; Λέγου-
 σιν, ὅτι αἰτία τῆς ἐνώσεως αὐτῶν καὶ ἀποχωρίσεως εἶναι ἡ ἠλε-
 κτρικὴ ἀντίθεσις· ὅτι ἄλλαι μὲν οὐσίαι εἶναι θετικῶς, ἄλλαι δ' ἀ-
 ποθετικῶς ἠλεκτρικαί, καὶ ὅτι αἱ μὲν ἀντιθέτως ἠλεκτρικαὶ τεί-
 νουσιν εἰς τὸ νὰ ἐνωθῶσι μετ' ἀλλήλων, αἱ δ' ὁμοίως ἠλεκτρικαὶ
 εἰς τὸ νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων. Ἄλλὰ πόθεν προέρχεται ἡ ἀν-
 τίθεσις αὕτη; Εἶναι τις τῶν οὐσιῶν ἔμφυτος ιδιότης; ἢ μᾶλλον αἱ
 οὐσίαι δὲν ἔχουσιν ἐξ' ἰδίας τὸν φύσεως κάμμιαν πρὸς ἀλλήλας ἀν-
 τίθεσιν, ἐνόμηναι δὲ μετ' τὴν θετικὴν, ἢ ἀποθετικὴν ἠλεκτρικὴν ὕλην
 κατασταίνονται θετικῶς ἢ ἀποθετικῶς ἠλεκτρικαί, καὶ ἐπομένως
 πρὸς ἀλλήλας ἀντίθετοι; Ἄν μὲν τὸ πρῶτον, ἡ ἠλεκτρικὴ ἀντί-
 θεσις εἶναι κενὴ νοήματος, λέξις μηδὲν ἐξηγοῦσα, ἢ ἐξηγοῦσα τὰ
 χημικὰ φαινόμενα τὸσον καλὰ, ὅσον καὶ αἱ συμπάθειαι, αἱ ἀντι-

πάθειαι και ὁ λοιπὸς ἐσμὸς τῶν ἀδήλων λεγομένων δυνάμεων τῆς σχολαστικῆς Φιλοσοφίας, τὰς ὁποίας οἱ νεώτεροι φυσικοὶ ὑπὲρ τὸ θεὸν ἴσως ἐξεμηκτύρισαν. Ἄν δὲ τὸ δεύτερον, ἰδοὺ τὸ κατ' ἀρχὰς ζήτημα ἐπιστρέφει ὁλόκληρον. Ζητεῖται δηλ. πάλιν, διατί αὕτη ἡ οὐσία νὰ ἐνώνηται μὲ τὴν θετικὴν, ἐκείνη δὲ μὲ τὴν ἀποθετικὴν ἡλεκτρικὴν ἕλην; Πόθεν πάλιν ἡ διαφορὰ αὕτη και ἀντίθεσις; Και ἐν τοιαύτῃ ἀντίθεσις ὑπάρχει ἤδη ἔμφυτος εἰς τὰς διαφόρους οὐσίας πρὸ τῆς μετὰ τῆς ἡλεκτρικῆς ὕλης ἐνώσεώς των, τί χρειάζεται ἡ ὑπόθεσις τῆς τοιαύτης ἐνώσεως πρὸς ἐξήγησιν τῶν χημικῶν φαινομένων; Τὰς ἀπορίας ταύτας ἐπρόβαλα εἰς τὴν Χημείαν, και ἡ Χημεία μοι ἠρνήθη τὴν λύσιν των.

Ἐνησχολήθην εἰς τὴν Φυσιογραφίαν, ἐγνώρισα τὰς ὁμοιότητας και διαφορὰς τῶν σωμάτων τῆς φύσεως κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν και ἐσωτερικὴν αὐτῶν μορφήν, και ὀδηγούμενος ἀπ' αὐτὰς τὰ κατέταξα εἰς διαφόρους μεγαλητέρας, ἢ μικροτέρας τάξεις και συμμορίας. Ἐπεδόθη ὁμοίως εἰς τὴν Ἀστρονομίαν, και ἐσπούδασα νὰ μάθω τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὴν πρὸς ἄλληλα θέσιν, τὴν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, τοὺς νόμους τῆς κινήσεώς των και τὰ ἐντεῦθεν προερχόμενα φαινόμενα ἐπὶ τοῦ πλανήτου μας. Ἀλλὰ πρὸς τί ταῦτα πάντα; πρὸς τί ὁ κόσμος ὅλος; Ἐν ἀρχαιότατον και σεβασμιώτατον βιβλίον λέγει, και κοινῶς ὅλοι λέγομεν, ὅτι ταῦτα πάντα ὑπάρχουσι διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἀλλὰ πρὸς τί ὑπάρχει αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; Δὲν ἔχει ἄρα οὗτος κἀνένα ὑψηλότερον λόγον τῆς ὑπάρξεώς του; ἢ ἔχει τῷ ὄντι τοιοῦτον, ὥστε τὰ ρηθέντα ὄντα, τῶν ὁποίων ἄμεσος λόγος τῆς ὑπάρξεως λέγεται ὅτι εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀναφέρονται μετὰ τοῦ ἀνθρώπου και διὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰς ἕτερον λόγον ἀνώτερον; Διατί ἐν γένει ὑπάρχει τι; Διατί νὰ μὴν ὑπάρχει μᾶλλον μηδὲν; Διότι ἡ ὑπαρξίς ἔχει ἐπίσης χρειάν αἰτιολογήσεως, καθὼς και ἡ ἀνυπαρξία. Ταῦτα ἠρώτησα τὴν Φυσιογραφίαν και τὴν Ἀστρονομίαν, και ἀπόκρισιν καμίαν δὲν ἔλαβον.

Βλέπομεν, Κύριοι, μέχρι τίνος αἱ ρηθεῖσαι ἐπιστῆμαι δύνανται

ν' αναπαύσῃ τὴν φυσικὴν τοῦ ἀνθρώπου φιλομάθειαν. Ἐδυνάμεθα νὰ διέλθωμεν καὶ τὰς λοιπὰς θετικὰς ἐπιστήμας μίαν πρὸς μίαν, καὶ νὰ δεῖξωμεν, ὅτι ἐκάστη αὐτῶν ἢ λαμβάνει τινὰ ἀρχάς, ἢ καταντᾷ εἰς τινὰ ζητήματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐξήγησις καὶ λύσις πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς ἄλλην σφαιρὰν εὐρυτέραν ἐκείνης, ἐντὸς τῆς ὁποίας αὐταὶ στρέφονται. Ὅθεν ὁ ἀνθρώπος, ἐξ ἰδίας φύσεως μὴ ἀναπαυόμενός ποτε εἰς τὸ ὅτι, ἀλλὰ διώκων πανταχοῦ τὸ διότι, αἰσθάνεται τὴν χρείαν τοῦ ν' ἀναβῇ εἰς τὴν ὑψηλοτέραν ἐκείνην καὶ αἰθέριον σφαιρὰν, εἰς τὴν ὁποίαν ἄλλως νὰ ἐξαρθῇ δὲν δύναται, εἰμὴ γενόμενος καὶ αὐτός, οὕτως εἰπεῖν, αἰθέριος, τοῦτέστιν ἀποτιθέμενος τὰς αἰσθήσεις του καὶ ἐπιβαίνων εἰς μόνον καὶ καθαρὸν τὸ λογικόν του. Ἐν συντόμῳ αἰσθάνεται τὴν πνευματικὴν χρείαν τῆς φιλοσοφίας, καὶ κινούμενος ὑπὸ ταύτης ἀρχίζει ἤδη νὰ φιλοσοφῇ.

Τί ἐστὶ Φιλοσοφία;

Ἄν συμβουλευθῶμεν τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, αὐτὴ μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι φίλις τῆς σοφίας, ἢ σπουδὴ περὶ τὴν σοφίαν. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῶν Στωϊκῶν ὀρισμὸν σοφία εἶναι Γνώσις τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτιῶν, ἐξ ὧν ταῦτα παράγονται, ἔπεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἔρσεις τῆς γνώσεως τῶν θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τῶν αἰτιῶν, ἐξ ὧν ταῦτα παράγονται. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶχε κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὰ εὐρύτατα ταῦτα ὄρια, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τοῦ ὀρισμοῦ τούτου διαχαράσσονται, περιλαμβάνουσα πᾶσαν ἀνθρωπίνην γνώσιν, πᾶσαν ἐλευθέριον τέχνην καὶ ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν ἐγέννα ἡ φυσικὴ ὄρεξις τοῦ εἰδέναι, ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν ᾗτο αὐτῆς ὁ σκοπός. Ἡ μαθηματικὴ, ἡ φυσικὴ, ἡ Ἀστρονομία, ἡ Πολιτικὴ, ἡ Γεωγραφία κ.λ. ἦσαν μέρη ἀπαρτιστικά τῆς Φιλοσοφίας, καὶ ὁ μαθηματικὸς, ὁ φυσικὸς, ὁ Ἀστρονόμος, ὁ Πολιτικὸς, ὁ Γεωγράφος κ.λ. ὠνομάζετο μὲ τὸ κοινὸν ὄνομα φιλόσοφος (α). Καθ' ὅσα ἀναφέρουσιν ὁ Κικέρων καὶ Διογένης ὁ Λαέρ-

(α) Πλατ. Θεαιτ. p. 143. Ἐξίντες αὐτόθι περὶ γεωμετρίαν, ἥτινα ἄλλην Φιλοσοφίαν εἰσι τῶν νέων ἐπιμέλειαν ποιούμεγοι.

τιος, ἀκολουθοῦντες καὶ οὗτοι τὴν μαρτυρικὴν Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικῆς, πρῶτος ὠνόμασε Φιλοσοφίαν ὁ Πυθαγόρας καὶ τὸν ἑαυτὸν τοῦ Φιλόσοφον, ὅτε διαλεγόμενος εὐφυῶς καὶ εὐστόχως περὶ διαφόρων πραγμάτων πρὸς Λέοντα τὸν τύραννον τῶν Σικυωνίων ἢ Φλιασίων ἐκίνησε τοῦτον εἰς θυμιασμόν, καὶ ἐρωτηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, πόθεν εἶχε συναθροίστη τὸσαύτην σοφίαν, ἀπεκρίθη μετριοφρονῶν, ὅτι δὲν ἦτο σοφός, ἀλλὰ φιλόσοφος, ἐμφαίνων διὰ τούτου, ὅτι ἡ σοφία εἶναι προσὸν τῆς θεότητος. Ἀλλ' ἡ Φιλοσοφία ἔλαβεν εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐκτὸς τῆς ῥηθείσης εὐρυτέρας σημασίας καὶ ἐτέραν στενωτέραν, καθ' ἣν διακρίνεται ἀπὸ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας. Ἐπειδὴ δὲ σκοπὸν ἔχομεν νὰ πραγματευθῶμεν περὶ Φιλοσοφίας κατὰ τὴν μερικὴν ταύτην καὶ διασταλτικὴν σημασίαν, ζητεῖται κατ' αὐτὴν ἤδη, τί ἐστὶ Φιλοσοφία;

Πολλοὶ παρὰ πολλῶν ἐδόθησαν αὐτῆς ὀρισμοί, λαμβανόμενοι ἢ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ἢ ἐκ τοῦ σκοποῦ, ἢ ἐκ τῆς μεθόδου· ἀλλ' ὅλοι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χωλαίνουσιν. Αἰτία δὲ τῆς χωλάνσεως ταύτης εἶναι ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ ὀριζομένου πράγματος. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει (βιβλ. β. ἀναλ. ὑπερ. κερ. ιε'), ὅτι ῥᾶδιον ὀρίσασθαι τὸ καθέκαστον, ἢ τὸ καθόλου. Ἀλλὰ Φιλοσοφία εἶναι αὐτὸ τῶν ἐπιστημῶν τὸ καθόλου. Πῶς θέλει λοιπὸν ὀρισθῆ ἀκριβῶς ἐπιστήμη, μὴ ἔχουσα παραλλήλους ἄλλας ἐπιστήμας, οὐδ' ὑπερκειμένην ἄλλην τινά; Διὰ τοῦτο ὁ περιφημώτατος τῶν συγχρόνων μας Φιλοσόφων (ὁ Σχελίγγιος, γνωματεύει, ὅτι διὰ νὰ συλλάβῃ τις τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας, πρέπει πρῶτον νὰ διδαχθῆ ὅλην τὴν Φιλοσοφίαν. Τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας δὲν ἠμπορεῖ κατὰ τὸν ῥηθέντα Φιλόσοφον νὰ περιλάβῃ κανεὶς ὀρισμὸς, ἀλλ' αὕτη εἶναι τὸ τελευταῖον ἐξαγόμενον τῆς φιλοσοφίσεως, ἢ ὁ τελευταῖος καρπὸς τῆς φιλοσοφικῆς ἐρεύνης τοῦ ἀνθρωπίνου νοός.

Ἄριστ. Μεταφ. Ε. 1. Κ. 7, πρὸς Κ, 4. διὸ καὶ ταύτην (τὴν φυσικὴν) καὶ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην μέρη τῆς σοφίας εἶναι θετέον· ὁ αὐτὸς ὀνομάζει τὴν ἀστρονομίαν οἰκαιοτάτην Φιλοσοφίαν.

Στράβων ὀνομάζει τὴν γεωγραφίαν τοῦ φιλόσοφου Πραγματεῖαν. Ἱερ. πρὸς Πλουτ. de plac. I, 1. ~.

Ἄν λοιπὸν οὐσιώδη ὀρισμὸν τῆς φιλοσοφίας δὲν ἠμπορώμεν διὰ τὸν ῥηθέντα λόγον νὰ δώσωμεν, χρειὰ εἶναι νὰ καταφύγωμεν εἰς τινα περιγραφὴν, ἢ ἔκθεσιν, ἢ ἐξήγησιν, διὰ νὰ δώσωμεν αὐτῆς ὅσον δυνατόν, καθαρὰν ἔννοιαν. Ἐπειδὴ δὲ ἐκάστη ἐπιστήμη ἔχει ἄ. ἔργον τι, β'. ἀντικείμενον, γ'. τέλος, ἄς ἐξετάσωμεν καθ' ὅλα ταῦτα τὴν ἐπιστήμην, τὴν ὁποίαν μέλλομεν νὰ πραγματευθῶμεν.

ἄ. ἔργον τῆς Φιλοσοφίας.

Τὸ καθ' ὑποκείμενον ἔργον τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ δυνατὴ τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου, καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις. Ὁ ἄνθρωπος ἐξερχόμενος ἀπὸ τὰς χεῖρας τῆς φύσεως ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰ σπέρματα μόνον τοῦ ὑψηλοῦ του προορισμοῦ, τὰ ὁποῖα κατὰ μικρὸν διὰ διαφορῶν μέσων καὶ εἰς διαφοροὺς βαθμοὺς ἀναπτύσσει· ὅσην δ' ἐσωτερικὴν εὐχαρίστησιν αἰσθάνεται φυσικῶς εἰς τὴν βελτιωθῆναι γινομένην ταύτην ἀνάπτυξίν του, τόσην αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμίαν τοῦ ν' ἀναπτυχθῆ περισσότερον, νὰ τελειοποιηθῆ καθ' ὅλας του τὰς πνευματικὰς δυνάμεις καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πρὸς ὃν ὄρον τῆς ὑπάρξεώς του. Τὸ νὰ μὴ ἀναπαύηται εἰς ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν τῆς ἐσωτερικῆς του ἀναπτύξεως, ὅστις ἀρκεῖ εἰς τὴν πληρῶσιν τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν του, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ προορισμὸς αὐτοῦ εἶναι πολὺ ὑψηλότερος. Τὸ νὰ μὴ εὐχαριστῆται εἰς ἐκείνας μόνον τὰς γνώσεις καὶ ἔξεις, εἰς ἐκείνας μόνον τὰς ἐπιστήμας, τὰς ὁποίας ὑπαγορεύει ἡ χρειὰ τῆς τῶν φυσικῶν ἀναγκῶν του πληρῶσεως, ἐμφαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει φιλόσοφος, ὅτι φύσει ἐπιθυμεῖ τὴν κατὰ πνεῦμα τελειοποίησίν του. Εἰς τί δὲ συνίσταται αὕτη; Ἄν παρατηρήσωμεν πῶς παρουσιάζεται ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος καὶ ἐνεργὸς κατὰ τὴν πνευματικὴν του φύσιν θεωρούμενος, βλέπομεν, ὅτι ἐμφανίζεται τοιοῦτος μόνον κατὰ τὴν γνωστικὴν καὶ βουλευτικὴν του δύναμιν. Ἡ δυνατὴ λοιπὸν τελειοποίησις τοῦ ἀνθρώπου καθόσον γινώσκει, καὶ πράσσει, ἦτοι κατὰ βούλησιν ἐνέργει, εἶναι τὸ κύριον ἔργον τῆς ἐπιστήμης, ἣτις ὑπερκείμενη τῶν θετικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν ἐνημέθη Φιλοσοφία.

β'. ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας.

Μέχρι τοῦδε ἐθεωρήσαμεν τὴν ἔννοιαν τῆς Φιλοσοφίας ἐκ τοῦ ὑποκειμένου μόνου, τούτεστι καθόσον ἐνεργεῖ εἰς τὸ φιλοσοφοῦν ὑποκείμενον. Μεταβαίνομεν δὲ ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Τὸ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ διορισθῆ. Αἰτία δὲ τῆς δυσκολίας ταύτης εἶναι α'. ὅτι ἄλλοι ἄλλα ὄρια διαγράφουσι τῆς Φιλοσοφίας καὶ β'. ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἐφαρμοζομένη πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὰς θετικὰς λεγομένας ἐπιστήμας, φαίνεται πολλάκις ἀσχολουμένη καὶ περὶ τοιαῦτα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια κυρίως ἀνήκουσιν εἰς ἐκείνας. Ἐξετάζοντες ὅμως ὅσα μέχρι τοῦδε οἱ φιλοσοφήσαντες ἐγνωμάτευσαν περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφίας, καὶ συγκρίνοντες τὰς διαφόρους αὐτῶν γνώμας πρὸς ἀλλήλας, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἱκανῶς τὸ κυριώτερον αὐτῆς ἀντικείμενον. Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνωμεν εὐληπτότεροι, πρέπει προηγουμένως νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τῶν γνώσεών μας ὄλων αἱ πηγαὶ εἶναι δύο· ἡ πείρα, καὶ ὁ καθαρὸς νοῦς ἢ λόγος.

Δὲν εἶναι ἐνταῦθα ἀρμόδιος τόπος πρὸς ἐκθεσιν τῶν λόγων, διὰ τοὺς ὁποίους δὲν φαίνεται παραδεκτέα οὔτε ἡ περὶ τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν γνώμη τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ὀπαδῶν του, καθὼς ἐκεῖνος ἐξελάμβανε τὰς τοιαύτας, οὔτε ἡ γνώμη τῶν περὶ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τοὺς ὁποίους πᾶσαι αἱ γνώσεις μας πηγάζουσιν ἀμέσως ἀπὸ τὴν πείραν. Ἀρκούμεθα μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἂν ἐμφυτοὶ ἰδέαι δὲν ὑπάρχουσιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὑπάρχουσιν ὅμως ἰδέαι ἢ γνώσεις τοιαῦται, αἱ ὅποιαὶ πηγάζουσιν ἀπὸ τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, καὶ εἰς τῶν ὁποίων τὴν γένεσιν, ἢ ἐξύπνισιν χρῆσιμεῖε ἡ πείρα, ἥτοι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις ὡς ἀπλοῦς μόνον ἐρεθισμός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῆ δεξαμενὴ, δεχόμενον τὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων διαβιβαζόμενα εἰς αὐτὸ, δὲν εἶναι ἀργὸν καὶ νεκρὸν κάτοπτρον, σχηματίζον τὰ ἰνδάλματα τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἀντανακλῶν αὐτὰ εἰς τὰ ἔξω, ὅποια τὰ ἐδέχθη· τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δύναται μᾶλλον νὰ παραβληθῆ μὲ ὄργανον μουσικόν, τὸ ὅποῖον κινούμενον ὑπὸ τοῦ ἀέρος ἐκφέρει τό-

νους, μὴ ὑπάρχοντας πρότερον μήτε εἰς τὸν ἐπενεργοῦντα ἀέρα, μήτε εἰς τὸ ὄργανον; διαφέρει δὲ τοῦ ὄργάνου, καθότι τοῦτο δὲν ἔχει συνειδήσιν τῶν τόνων τοὺς ὁποίους ἐκφέρει. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει τὴν δύνάμιν νὰ σκέπτηται ἐπὶ τῶν δεδομένων ὑπὸ τῆς πείρας, καὶ νὰ ἀνακαλύπτῃ ἐν ἑαυτῷ νόμους γενικοὺς καὶ ἀναγκαίους, κατὰ τοὺς ὁποίους καὶ τὰ ἐμπειρικά ἀντικείμενα ὑπάρχουσι καὶ ἐνεργοῦσι, καὶ τοὺς ὁποίους δὲν ἤθελε μὲν ἀνακαλύψῃ χωρὶς τῆς πείρας, ἀλλὰ δὲν ἤντησεν ἐκ τῆς πείρας. Οὕτω τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑφούται εἰς γνώσεις γενικωτάτας καὶ ἀναγκαίας. Τοιαῦται δὲ εἶναι ὅλαι αἱ ἐκ τῶν προτέρων λεγόμεναι γνώσεις π.χ. ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μεῖζον ἐκάστου τῶν μερῶν αὐτοῦ, ὅτι πᾶν ἀποτέλεσμα προϋποθέτει αἰτίαν, καὶ ὅλα τὰ λεγόμενα ἀξιώματα, καθὼς καὶ ὅσαι γνώσεις κατ' ἀκριβῆ λογικὴν συνέπειαν ἐκ τῶν ἀξιωμάτων αὐτῶν συμπεραίνονται. Ὅτι αἱ τοιαῦται γνώσεις οὔτε πηγάζουσιν οὔτε δύνανται νὰ πηγάσωσιν ἐκ τῆς πείρας ἐξάγεται ἐκ τῆς πρᾶκτικῆς, ὅτι ἡ πείρα, ὅσον καὶ ἂν ὑποθεθῇ εὐρεῖα, εἶναι ὅμως πάντοτε ἀτελής, ὡς μὴ περιέχουσα ὅλας τὰς δυνατάς περιπτώσεις, εἶναι πάντοτε πεπερασμένον τι, ἐξηρημαμένον καὶ σχετικόν, ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ περιλαμβανόμενον, καὶ ἐπομένως δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γνώσεις ἀναγκαίας καὶ βεβαιότητας ἐχούσας ἀπόλυτον, ὅποιαί εἶναι αἱ ῥηθεῖσαι. Αἱ γνώσεις αὗται ὠνομάσθησαν γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, ὡς προηγούμεναι κατὰ τὴν Πλατωνικὴν δόξαν τῶν ἐμπειρικῶν γνώσεων, αἱ ὁποῖαι δι' αὐτὸ τοῦτο γνώσεις ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκλήθησαν. Ὅσαι γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων εἶναι ἢ γενικὰ ἀξιώματα, τούτέστι γνώσεις πηγάζουσαι ἀμέσως ἀπὸ τοὺς αἰωνίους νόμους τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἢ ἀναγκαίαι αὐτῶν συνέπειαι εἶναι καθ' ἑαυτὰς ἀληθεῖς, καὶ ὄχι μόνον δὲν κρίνονται ὑπὸ τῆς πείρας, ἀλλὰ μάλιστα χρησιμεύουσιν αὐταὶ ὡς κριτήρια τῆς πείρας καὶ ὀδηγοῦσι τὴν πείραν. Ἐάν δέ ποτε εὐρίσκωνται τοιαῦται γνώσεις ἐσφαλμέναι, αἴτιον εἶναι ὅτι δὲν ἐξήχθησαν κατ' ἀκριβῆ λογικὴν συνέπειαν ἀπὸ τὰ γενικὰ ἀξιώματα, ἢ ταῦτα δὲν ἐξήχθησαν τῷ ὄντι ἀπὸ τοὺς αἰωνίους καὶ

ἀνκλωσιώτους νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· περὶ δὲ τῆς σφαι-
 λερότητός των δὲν δύναται οὐδὲ τότε νὰ μᾶς πληροφορήσῃ ἡ πείρα,
 ἀλλὰ πάλιν ἑτέρα ἀκριβέστερα ἀνάπτυξις τῶν ἀξιωμάτων. Ἐκεῖ-
 ναι αἱ γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, αἱ ὅποιαί, εἴτε κρίσεις οὐσαι
 γενικαί, εἴτε ἄμεσοι μαρτυρίαι τῆς συνειδήσεως, λαμβάνονται ὡς
 βάσεις τῶν ἀποδείξεων ἄλλων γνώσεων παραγῶγων, ὀνομάζονται
 καὶ ἀρχαί, καὶ εἶναι καὶ αὐταὶ ἢ πρωτότυποι ἢ παράγωγοι, καθό-
 σον ἢ ἐξάγονται ἀμέσως ἐκ τῶν νόμων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύμα-
 τος, ἢ ἐκ τῶν ἐξαγομένων τούτων ἀμέσως πάλιν, ἢ ἐμμέσως συμ-
 περαίνονται. Ἄλλ' ὡς ἀρχαί, ἢ βάσεις τῶν ἀποδείξεων, δὲν λαμ-
 βάνονται πάντοτε γνώσεις ἀναγκαῖαι καὶ βέβαιαι, ὡς εἶναι τὰ
 ἀξιώματα, ἀλλὰ πολλάκις λαμβάνονται ὡς τοιαῦται καὶ ὑποθέσεις,
 ἂν μόνον δὲν ἀντιβαίνωσιν εἰς τοὺς νόμους τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύ-
 ματος. Αὐταὶ ὀνομάζονται μὲν ὁμοίως γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων,
 ὡς προηγούμεναι τῆς πείρας, ἀναφέρονται δὲ εἰς κριτήριον τὴν
 πείραν, ἥτις, ἂν συμφωνῇ μὲ τὰ ἐκ τῶν τοιούτων ἀρχῶν κατὰ λο-
 γικὴν συνέπειαν ἐξαγόμενα, δίδει εἰς αὐτάς βαθμὸν τινα βεβαιού-
 τητος.

Ἄφοῦ προεξεθέσαμεν, ἤδη ὅσα ἦσαν ἀναγκαῖα πρὸς σαφεστέραν
 κατάληψιν τῶν ῥηθησομένων περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς Φιλοσοφί-
 ας, λέγομεν, ὅτι ἀντικείμενον τῆς ὑψηλῆς ταύτης ἐπιστήμης εἶναι
 τὸ πᾶν, ἡ φύσις, ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὁ ὑπέρτατος αἰτιώδης λόγος αὐ-
 τῶν· ἀλλ' ἡ φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὅχι καθόσον γνωρίζονται διὰ
 τῆς πείρας, ἀλλὰ καθόσον νοοῦνται μόνον, ἤτοι γνωρίζονται διὰ
 μόνου τοῦ λόγου. Ὅτι λοιπὸν περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου
 δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ γνωρίσῃ ἐκ τῶν προτέρων, ἢ ἐξ ἀρχῶν, χω-
 ρὶς νὰ τὸ συνάξῃ ἀμέσως, ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τὴν πείραν, προσέτι ὅτι
 δύναται νὰ γνωρίσῃ περὶ τοῦ ὑπερτάτου αἰτιώδους λόγου τῆς φύ-
 σεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κύριον ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας.
 Διὰ τῆς φιλοσοφήσεως λοιπὸν ζητοῦμεν τὰς ἀρχὰς τῶν γνώσεων
 μας, τὰς βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὅλαί αἱ γνώσεις ἡμῶν στηρίζον-
 ται, καὶ χωρὶς τῶν ὁποίων αὐταὶ δὲν ἔχουσιν ἀξίαν ἀπόλυτον,

ἄλλ' ἀπλῶς σχετικὴν καὶ τυχαίαν. Ἐντεῦθεν γνωρίζεται ἡ διαφορὰ τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῶν θετικῶν λεγομένων ἐπιστημῶν. Ἀπὸ μὲν τῆς Μαθηματικῆς, ἣτις καὶ αὐτὴ εἶναι ἐπιστήμη ἐκ τῶν προτέρων, καὶ διὰ τοῦτο κατελέγετο ἄλλοτε εἰς τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας, διακρίνεται ἡ Φιλοσοφία κατὰ τοῦτο, καθότι ἡ μὲν μαθηματικὴ ἀσχολεῖται περὶ τὸ ποσόν, τὸ ἐν χρόνῳ καὶ χώρῳ ἐποπτεύσιμον καὶ δι' ἀριθμῶν καὶ σχημάτων αἰσθητοποιούμενον, ἡ δὲ Φιλοσοφία, ἀσχολουμένη περὶ τὴν οὐσίαν αὐτῆν τῶν ὄντων καὶ τὰ προσόντα αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τὰς ἰδέας τῆς, οὔτε νὰ τὰς καταστήσῃ διὰ τινος μέσου αἰσθητάς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι φιλόσοφοί τινες ἀπεπειράθησαν νὰ αἰσθητοποιήσωσι τὰς φιλοσοφικὰς τῶν ἰδέας διὰ σχημάτων γεωμετρικῶν, καὶ ἀλγεβραϊκῶν τύπων· ἀλλ' ἡ χρῆσις τούτων ὑπῆρξεν ἀπλῶς συμβολικῆ, οὔτε δύναται νὰ παραστήσῃ ποτὲ τὰς ἰδέας, ὁποῖαι εἶναι. Ἀπὸ τῶν λοιπῶν θετικῶν ἐπιστημῶν διακρίνεται ἡ Φιλοσοφία κατὰ τοῦτο, καθότι ἐκεῖναι ἀσχολοῦνται περὶ τὰ ἐμπειρικὰ καὶ ἱστορικά, ἡ δὲ Φιλοσοφία περὶ τὰς ἀρχάς, τὰ ἐξ ἀρχῶν καὶ δι' ἀρχῶν ἐπιστητά. Τῶ ὄντι ὅλαι αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἀγωνίζονται ἢ νὰ συναθροίσωσι μόνον πράγματα, νὰ τὰ περιγράψωσι καὶ διατάξωσι καθ' ὅσην ἐνδέχεται ἀκριβείαν, χωρὶς νὰ φροντίζωσι περὶ τῶν ὑψηλοτέρων ἀρχῶν ἢ ἂν θέσωσιν ὑψηλοτέρας τινὰς ἀρχάς, καὶ ἀποπειραθῶσι νὰ παραγάγωσιν ἐξ αὐτῶν κατ' ἀκριβῆ ἀκολουθίαν ὅσας ἀπαγγέλλονται γνώσεις, μεταχειρίζονται τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀπλῶς ὡς ὑποθέσεις, χωρὶς νὰ τὰς αἰτιολογήσωσι καὶ ἐξακριβώσωσιν, ἢ νὰ τὰς ἀναγάγωσιν εἰς ἀρχὴν ἀνωτέραν. Ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔχει τοιαύτην φύσιν, ὥστε, ἀφοῦ ἀπαξ ἢ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ὀρμὴ ἐγερθῆ ἐν αὐτῷ, δὲν εὐχαριστεῖται πλέον εἰς κἀνὸν φαινόμενον, εἰς κἀνὸν ἐμπειρικόν, εἰς κἀνὸν ἐξηρητημένον καὶ σχετικόν, ἀλλὰ τείνει ταχύτερον, ἢ βραδύτερον πρὸς τὸν ὑψηλότερον λόγον, πρὸς τὸν ἔσχατον λόγον τῶν φαινομένων, καὶ φέρεται μὲ ἰσχυρὰν ἐρῆσιν ἀπὸ τοῦ φαινομένου πρὸς τὸ νοούμενον, ἀπὸ τοῦ ἐμπειρικοῦ πρὸς τὸ λο-

γυθιῶρητον, ἀπὸ τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ ἄσχετον καὶ ἀπόλυτον. Οὕτω σχηματίζει τὴν ἐπιστήμην ἐκείνην, ἣτις ἰδίως ὠνομάσθη Φιλοσοφία. Ἦδη δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἐκείνη ἢ ἐπιστήμη, ἣτις, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν. Καὶ οὗτος εἶναι ὁ εἰς ἀντικειμένου ὀρισμὸς τῆς Φιλοσοφίας. Διὰ τῆς πείρας γνωρίζομεν τὸ ὄν ἢ φαινόμενον, τοῦτέστι καθόσον καὶ καθὼς φαίνεται, καθόσον ἐπενεργεῖ εἰς τὰ αἰσθητήριά μας, γνωρίζομεν μόνον τὴν σχέσιν τοῦ ὄντος πρὸς ἡμᾶς, ὅχι τὸ ὄν καθ' αὐτὸ, τὸ ὄν ἀπολύτως. Ἄν δὲ ἦναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν τὸ ὄν καθ' ἑαυτὸ, ἀνάγκη νὰ ἀναχωρήσωμεν κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ νὰ τὸ θεωρήσωμεν διὰ μόνου τοῦ λογικοῦ μᾶς, ἢ μὲ ἄλλας λέξεις πρέπει νὰ φιλοσοφήσωμεν. Διότι ἡ Φιλοσοφία, κατὰ τὸν Πλάτωνα (Φαίδ. 83), παραλαβοῦσα τῶν φιλομαθῶν τὴν ψυχὴν οὕτως ἔχουσαν, ἡρέμα παραμυθεῖται καὶ λυεῖν ἐπιχειρεῖ, ἐνδεικνυμένη, ὅτι ἀπάτης μὲν μεσοτὴ ἢ διὰ τῶν ὀμμάτων σέψις, ἀπάτης δὲ καὶ ἡ διὰ τῶν ὠτῶν καὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, πείθουσα δὲ ἐκ τούτων μὲν ἀναχωρεῖν, ὅσον μὴ ἀνάγκη αὐτοῖς χρῆσθαι, αὐτὴν δὲ εἰς αὐτὴν συλλέγεσθαι καὶ ἀθροίζεσθαι παρακελευομένη, πιστεύειν δὲ μηδενὶ ἄλλῳ, ἀλλ' ἢ αὐτὴν αὐτῇ, ὅτι ἀν. νοήση αὐτὴ καθ' αὐτὴν αὐτὴ καθ' αὐτὸ τῶν ὄντων.

Τέλος τῆς Φιλοσοφίας.

Ἀφοῦ ἤδη ἐξεθέσαμεν τὸ ἔργον καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς Φιλοσοφίας μεταβαίνομεν ἤδη εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τέλους αὐτῆς. Ἐξ ὧν ἀνωτέρω εἶπομεν δύναται τις νὰ συμπεράνη, ποῖον εἶναι τὸ τέλος τῆς Φιλοσοφίας, ἥτοι ὁ τελευταῖος σκοπὸς αὐτῆς. Τέλος τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ εὕρεσις τοῦ ἐσχάτου λόγου, ἥτοι τῆς οὐσίας, τῆς πρωτίστης ποιητικῆς καὶ ἐσχάτης τελικῆς αἰτίας τῶν ὄντων. Πολλοὶ φιλόσοφοι διέκριναν ἔσχατον λόγον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων καὶ πράξεων καὶ ἔσχατον λόγον τῶν ὄντων, ὀνομάσαντες ἐκείνον μὲν ἀρχὴν γνωστικὴν, τοῦτον δὲ ἀρχὴν πραγματικὴν. Ἄλλ' ὅταν ὁ λόγος ἦναι περὶ τοῦ ἐσχάτου λόγου, ἢ διακρίσις αὐτῆ εἶναι ἄλο-

γος. Ὁ ἔσχατος λόγος τῶν γνώσεων καὶ πράξεών μας ἐμπεριέχεται εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τῶν ὄντων, ἢ μᾶλλον ταυτίζεται με αὐτόν· οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὁ ἔσχατος λόγος τῶν γνώσεων καὶ πράξεων, χωρὶς νὰ εὑρεθῇ ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ὄντων· διότι ὅλαι αἱ γνώσεις ἡμῶν καὶ αἱ πράξεις εἶναι ὄντων γνώσεις καὶ πράξεις, καὶ εἰς ὄντα ἀναφέρονται.

Ἐνταῦθα ἀναφέρεται τὸ μέγα ζήτημα. Εἶναι ἄρα πιθανόν; εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῇ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, καθόσον εἶναι ἀνθρώπος καὶ ζητεῖ τοῦτο ἀνθρωπίνως, ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ὄντων; Αἱ μακρὰ καὶ σπουδαῖαι τῶν φιλοσοφούντων ζητήσεις ἔφερον μέχρι τοῦδε, ἢ δύνανται νὰ φέρωσιν ἀκολούθως τὸν ἀνθρώπον εἰς τὸν ὑψιστον τοῦτον σκοπὸν τῆς φιλοσοφίας; Ἐὰν κάνεις θνητὸς μέχρι τοῦδε δὲν ἀνέσυρε, καὶ κάνεις θνητὸς εἰς τὸ μέλλον δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ ἀνασύρῃ τῆς θεᾶς Ἰσίδος τὸ μυστηριώδες προκάλυμμα, πρὸς τί αἱ φιλοσοφικαὶ συζητήσεις καὶ ἔρευναι; Πρὸς τί ἡ Φιλοσοφία; Πιστὸς τις ὁπαδὸς τῶν νεωτέρων δογματικῶν συστημάτων τῆς Φιλοσοφίας ἤθελεν ἀποκριθῆ ἔνταῦθα, ὅτι ἡ εὑρεσις τοῦ ἔσχατου λόγου τῶν ὄντων δὲν εἶναι ἀδύνατος διὰ τὸν ἀνθρώπον· τοῦλάχιστον ὁ ἀνθρώπος δὲν ἔχει τὴν ἐκ τῶν προτέρων γνώσιν τοῦ αὐτῆς ἀδυνάτου· ἤθελε μάλιστα διίσχυρισθῆ, ὅτι ἔφθασεν ἤδη αὐτὸς εἰς τὸν ῥηθέντα σκοπὸν· ἤθελε μᾶς δεῖξῃ ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σφαιράς με περιφρονητικὸν μειδίαμα τὰς στήλας τοῦ Ἡρακλέους, μέχρι τῶν ὀπίων οἱ ἀτολμότεροι τῶν φιλοσόφων συνεπιβίβουσι νὰ προχωρῶσιν, ἀτολμοῦντες νὰ διαπλεύσωσι τὸν ἐκτὸς τῶν γαδείρων εἰς ἀχανῆ ἔκτασιν εὐρυνόμενον ὠκεανόν· ἤθελεν ἐκμυκτηρίσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην παροιμίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Θηβαῖος λυραδὸς εὐκαίρως ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων μετεχειρίσθη·

Γαδείρων τὸ πρὸς ζόφον οὐ περατόν· ἀπὸ τρεπε
αὐτίς εὐρώπαν πατι χέρσον ἔντεα ναός.

καυχώμενος δὲ, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ εὐψυχος ἐκεῖνος Κολόμβος ἢ συμπλωτή τις τοῦ εὐψύχου Κολόμβου, ὅστις διαπλεύσας τὸ ἀχανὲς σύστημα τῶν ὑδάτων, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο προτοῦ ἀδιάπλευστον, ἔφθασεν εἰς τὸ ἀόρατον ἀντιπέραν, ἤθελε καλέσῃ καὶ ἡμᾶς νὰ ἔμδωμεν εἰς τὸ πνευματικὸν πλοῖόν του, διὰ νὰ ἐξωκεανισθῶμεν μετ' αὐτοῦ καὶ ναυστηλοθῶμεν εἰς τὴν μυστηριώδη ἐκείνην νῆσον τοῦ Πλάτωνος.

Ἄλλ' ἡμεῖς, ἀκολουθοῦντες πρὸς τοῦτο ἰδίαις ἀρχαῖς, ἀπακρινόμεθα πρὸς τὸ ἀνωτέρω ζήτημα δύο τινά.

β. Ἀν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φάνηται, ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο

εἶναι τρόπον τινὰ προανακριτικόν, καὶ ἡ λύσις τοῦ ἐδύνατο νὰ μᾶλλον ἀπαλλάξη τοῦ μόχθου τοῦ νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς ἐκτεταμένας καὶ δυσχερεστάτας φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας, μετὰ διάσκεψιν ὁμοῦς κριβεστέραν πληροφορούμεθα, ὅτι προανακριτικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ λύσωμεν. Διὰ τί; Διότι ἡ λύσις τοῦ προϋποθέτει ἤδη ὅλας ἐκείνας τὰς δυσχερεῖς καὶ πολυπλόκους φιλοσοφικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὅτι νὰ εἰσέλθωμεν εἰς αὐτῆς ταύτης ἐπιθυμοῦμεν ν' ἀποφύγωμεν, καὶ τὸ ζήτημα εἶναι ἀπὸ προανακριτικοῦ γίνεται οὐσιώδες· ὥστε πρέπει νὰ φιλοσοφῶμεν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν, μέχρι τίνος δυνάμεθα φιλοσοφῶντες νὰ προχωρήσωμεν. Τῷ ὄντι, Κύριοι, διὰ νὰ πληροφορηθῶμεν, τί κατώρθωσαν οἱ μέχρι τοῦδε φιλοσοφῆσαντες, ἂν ἔφθασαν, ἢ ἂν ἐπιβλήσασαν εἰς τὸν πρὸς ὃν ὅρον τῶν ἐρευνῶν τῶν, πρέπει νὰ διελέκωμεν ἐπιμελῶς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, νὰ ἐξετάσωμεν τὰς διαφόρους ἀποπειράς, τὰς ὁποίας μέχρι τοῦδε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἔκαμεν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τῶν γνώσεων του, εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πρώτης καὶ καταρκτητικῆς ἀληθείας, νὰ συγκρίνωμεν τὰς ἀποπειράς αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας, καὶ νὰ γνωρίσωμεν, ἂν τὸ ζητούμενον εὐρέθη ἢ ὄχι· καὶ ἂν νῦν, μέχρι τίνος ἡ ζήτησις ἐπροχώρησεν. Ἄλλ' ἡ μελέτη τῆς φιλοσοφίας προαπαιτεῖ ἤδη γνώσεις φιλοσοφικὰς, καὶ τῆς μαθηματικῆς, τῆς φυσικῆς, τῆς ἰατρικῆς, τῆς νομικῆς, ἂν μὴ προαπαιτεῖ γνώσεις μαθηματικὰς, φυσικὰς, ἰατρικὰς, νομικὰς, ἂν μὴ ἐλλῆ νὰ ἦναι καταληπτὴ εἰς τὸν μελετῶντα. Παροῦσα πληροφωρηθῶμεν, ἂν ἦναι δυνατόν νὰ φθάσωμεν εἰς ἐκεῖνον τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν μας σκοπὸν, ἂν ἦναι ἱκανοὶ τὸν ἔσχατο λόγον τῶν ὄντων καὶ ν' ἀναβῶμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς τῶν γνώσεών μας, εἶναι ἀναγκαῖον νὰ μετρίωμεν τὰς διανοητικὰς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεις, νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἀνθρώπον ὄχι τοῦτον τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἀνθρώπον ὡς, τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Καρτέσιον, τὸν Κάντιον κτλ. ὅστις ὡς ἄτομον παριστάνει μόνον καὶ σχετικόν, ἀλλὰ τὸν ἀνθρώπον χωρὶς δεξιότητος, τὸν ἀνθρώπον κατ' οὐσίαν. Διότι τότε καὶ μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος ν' ἀποφανθῶμεν· ἢ ἢ οὐκ εἶναι εἰς τὸν ἀνθρώπον δυνατὴ, ἢ οὐκ εἶναι. Ἄλλ' ἡ κατ' οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου γνῶσις εἶναι καρπὸς φιλοσοφικῆς ἐρένης, καὶ ἴσως ἐπίσης δυσχερῆς, ὡς τὸ ἔσχατον λόγου τῶν ὄντων· ὥστε καὶ τὸ δεύτερον ἐρωτησθέν ζήτημα δὲν δύναται νὰ λυθῇ προκ-

νακριτικῶς, ἤτοι πρὸ τῆς φιλοσοφήσεως, ἀλλ' ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ διὰ τῆς φιλοσοφήσεως.

Β' Δέγομεν, ὅτι παραδεχόμενοι τὸ ἀνέφικτον τοῦ ἀνωτέρου σκοποῦ τῆς Φιλοσοφίας θεωροῦμεν ὁμῶς αὐτὸν οὐσιώδη εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἡ φιλοσοφία εἶναι καθ' ἡμᾶς αὐτὸ τοῦτο φιλοσοφία, τουτέστιν ἔφρασις καὶ σπουδαία συζήτησις τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων. Ὁ ἐσχάτος λόγος τῶν ὄντων εἶναι τὸ τέλος τῆς Φιλοσοφίας, εἶναι ὁ σκοπὸς, πρὸς τὸν ὁποῖον πάντοτε πρέπει νὰ τείνη ὁ φιλοσοφῶν, ἀδιαφορῶν, ἂν ᾦναι ἐφικτὸς, ἢ ἀνέφικτος. Διΐσχυρίζομεθα μάλιστα, ὅτι κἀνένα ἄλλον σκοπὸν, σκοπὸν ἀναγκαῖον καὶ αἰώνιον, ὄχι τυχαῖον, αὐθαίρετον καὶ ἀόριστον, δὲν δύναται νὰ ἔχη ἡ Φιλοσοφία. Διὰ τί; Διότι, ἂν καὶ γνωρίζωμεν μετὰ βεβαιότητος τὸ ἀνέφικτον τοῦ ἀνωτέρου τεθέντος ὑψίστου σκοποῦ τῆς Φιλοσοφίας, δὲν γνωρίζομεν ὁμῶς ἐτέρωθεν οὔτε τὰ ὅρια τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων· δὲν γνωρίζομεν, μέχρι τίνος εἶναι δυνατόν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς σφαιρας τῆς ἐπιστήμης διευρευνητικὴν μᾶς πορείαν. Ὁμολογοῦμεν, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἔχει ὅρια. Ἄλλὰ ποῖα εἶναι ταῦτα; Δὲν τὰ γνωρίζομεν, οὔτε δυνάμεθα νὰ τὰ γνωρίσωμεν, ἂν δὲν θέσωμεν τὸν σκοπὸν τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ εἰς τοσαύτην ἀπόστασιν, ὥστε τείνοντες πρὸς αὐτὸν αἰωνίως νὰ ἴδωμεν πραγματικῶς, μέχρι τίνος δυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν εἰς αὐτόν. Ἄν θελήσωμεν νὰ θέσωμεν ἄλλον σκοπὸν ἐγγύτερον, οὗτος θέλει εἶναι αὐθαίρετος, ἀόριστος, τυχαῖος, ὑπ' ἄλλου ἀλλαγῆ τιθέμενος, πρᾶγῶν καὶ παραπλάζων τὸ πνευμά μας. Τείνοντες δὲ πρὸς τὸν τοιοῦτον σκοπὸν, δὲν θέλομεν δυνηθῆ νὰ γνωρίσωμεν οὔτε τὰ ἐσχάτα ὅρια τῶν γνώσεών μας.

Ἄλλὰ τίς ἡ ὠφέλεια, ἤθελεν ἀνθυποβάλειτις, τῆς πρὸς τὸν ὑπερέφελον τοῦτον καὶ ἀνέφικτον σκοπὸν πνευματικῆς ἡμῶν φορᾶς; Μεγάλη! ἀποκρινόμεθα. Καὶ ἂν πλέοντες μὲ τὸ ὑπόπτερον ἀκάτιον τοῦ νοός μας τὴν ἀχανῆ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἔκτασιν, διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὸ μυστηριῶδες σημεῖον, περὶ τὸ ὁποῖον οὗτος στρέφεται αἰωνίως, ἀπαντῶμεν ἐμπροσθέν μας ἐμπόδια ἀνυπέροβλητα καὶ ἀναγκαζόμεθα νὰ σταθῶμεν ἄλλοτε ἐδῶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖ, δὲν μένομεν ἕμεις ἀβράβευτοι διὰ τὰς δυσχερεῖς καὶ ἐπιπόνους ἐρέυνας μας. Πολλὰ μανθάνομεν ἐπὶ τῆς νοεράς ταύτης πορείας, τὰ ὅποια ἄλλως νὰ μάθωμεν δὲν ἐδυνάμεθα. Ἐπιστρέφομεν δ' ἐκείθεν μὲ πλῆθος γνώσεων πολυτίμων, ἢ ἄλλως μὲ τὴν ὑψηλὴν ἐκείνην ἄγνοιαν, μὲ τὴν σωκρατικὴν ἄγνοιαν, ἣτις ἐκρίθη τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας ὁ ἀκρότατος ὅρος. Γνωρίζετε, Κύριοι,

Σωκράτης, ὁ δαιμόνιος ἐκεῖνος ἀνὴρ, δὲν ἐπηγγέλλετό τινα σοφίαν, ἀλλ' ἄγνοιαν. Ἔλεγε δὲ εἰδέσθαι μὲν μηδὲν, πλὴν αὐτὸ τοῦτο εἰδέσθαι (Διογ. Λαέρτ. βιβλ. β. Κερ. ε. §. 16). Ἀλλ' ἡ ἄγνοια τοῦ Σωκράτους δὲν ὠμοίαζε τὴν ἄγνοιαν τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, τὴν ἄγνοιαν τῶν συγχρόνων του ἱμαρτουργῶν καὶ σκυτοτόμων τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἄγνοια τοῦ Σωκράτους ἦτο ἄγνοια φιλοσοφικῆ, ἦτο ἄγνοια κατ' ἐπίγνωσιν. Διὰ τὴν ἀποκτῆσθαι τις τὴν κατ' ἐπίγνωσιν ἄγνοιαν, ἀπαιτεῖται γνώσεων πλοῦτος, ἀπαιτεῖται μακρὰ καὶ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν διανοητικῶν του δυνάμεων καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς διανοησεώς του. Διὰ τὴν ἀποκτῆσθαι τις τὴν κατ' ἐπίγνωσιν ἄγνοιαν, ἀνάγκη τὴν διακριβῶσθαι ὅσας προαπέκτησε γνώσεις, τὴν ζητῆσθαι τὸν λόγον, καὶ τὸν λόγον τοῦ λόγου αὐτῶν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς μέχρι τοῦ ἐσχάτου, ἐπὶ σκοπῷ τοῦ τὴν θέσθαι οὕτω στερεὰν κρηπίδα εἰς ὅλων τῶν γνώσεών του τὸ οἰκοδόμημα. Μὴ δυναθεὶς δ' οὕτω τὴν φθάσθαι εἰς τὸ τελευταῖον σκοπούμενόν του θέλει ἀποκτῆσθαι γνώσιν τῶν γνώσεών του, δηλ. θέλει φθάσθαι εἰς τὴν γνώσιν τοῦ ὅτι αἱ γνώσεις του στεροῦνται βεβαιότητος ἀπολύτου, ἢ ἄλλως θέλει φθάσθαι εἰς τῆς ἀγνοίας του τὴν ἐπίγνωσιν. Εἰς τοιαύτην ἀγνοίας ἐπίγνωσιν ἔφθασεν ὁ Σωκράτης μετὰ πολλὰς καὶ διεξοδικὰς ἐρεῦνας, τὰς ὁποίας καὶ καθ' ἑαυτὸν, καὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ἐν ἀγορᾷ, καὶ ἐν περιπάτῳ, καὶ ἐν σπουδῇ, καὶ ἐν παιδιᾷ ἔκαμνε· καὶ διὰ τοῦτο, καὶ τοὶ λέγων *ἔρ οἶδα*, οἷοι οὐδὲν οἶδα, ἐμαρτυρήθη ὁμοῦς ὑπὸ τῆς Πυθίας ἀνδρῶν ἀπάντων σοφώτατος. Ἄν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς διὰ τῶν φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν μας φθάσωμεν εἰς τὴν τοιαύτην ἐπίγνωσιν τῆς ἀγνοίας, τὸ κέρδος ἡμῶν δὲν θέλει εἶσθαι μικρὸν.

Μετὰ τὰ μέχρι τοῦδε ρηθέντα δυνάμεθα τὴν φιλοσοφίαν ἀπὸ τοῦ τέλους· *Ἐπιστήμην τελουσαν εἰς τὴν εὐρεσθαι τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων*. Ἐὰν δὲ συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα μέχρι τοῦδε περὶ τῆς φιλοσοφίας εἶπομεν, θέλομεν εὐρεθῆναι τὴν ἀκόλουθον αὐτῆς διαγραφὴν. *Ἡ φιλοσοφία δηλονότι εἶναι ἐπιστήμη τελειοποιούσα μὲν τὸν ἄνθρωπον κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἀσχολουμένη δὲ περὶ πάντων ὅτι εἶναι καθαρῶς νοουθεώρητος, ἢ διὰ λόγου μόνον λεπτῶν, ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς τῶν γνώσεών μας, καὶ τὰ ἐξ ἀρχῶν ἐπιστητὰ, τέλος δ' ἔχουσα τὴν εὐρεσθαι τοῦ ἐσχάτου λόγου τῶν ὄντων*.

Ἐνταῦθα, κύριοι, ἀποπερατοῦμεν τὸ σημερινὸν μάθημα, ἀφίνομεν εἰς τὴν δικίρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν ἐπομένην παράδοσιν.